

ТЕМА 1. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЙ НАПРИКІНЦІ XVIII — У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XIX ст.

Адміністративно-територіальний устрій та регіональний поділ Наддніпрянської України

Політика російського уряду в Наддніпрянській Україні

Сфера політики	Характерні риси
Адміністративна	Ліквідація залишків давнього адміністративного устрою і перетворення українських земель на пересічні губернії Російської імперії. Тут існували три з десяти генерал-губернаторств імперії. Поряд із цивільною владою посилювалася військова. Кількість військових сил, що розміщувалися в Наддніпрянщині, досягала в окремі періоди 100 тис. осіб
Політико-правова	Припинення дії українського права і судочинства: у 1827—1835 рр. українські міста було позбавлено магдебурзького права, а в 1840—1842 рр. ліквідовано судочинство за нормами Литовських статутів і поширено дію Зводу законів Російської імперії
Економічна	Використання економічного потенціалу Наддніпрянщини для задоволення потреб імперського центру. Наприкінці XIX ст. Наддніпрянська Україна забезпечувала понад 26 % загальноімперських

	прибутків, із яких на її власні потреби використовувалося не більше ніж половина
Соціальна	Поширення в Наддніпрянщині замість самобутніх українських порядків нових російських порядків. Перетворення значної кількості селян на безправних кріпаків. Русифікація української суспільної еліти
Національно-культурна	Імперський уряд здійснював політику русифікації Наддніпрянщини, вважаючи українців частиною «великорусского» народу, а українську мову лише «наречием» російської мови. Право українців, як і інших народів імперії, на самостійний розвиток ігнорувалося

Особливості соціальної структури Наддніпрянської України наприкінці XVIII ст.

Регіон	Особливості
Лівобережна	Козакам, які після ліквідації Гетьманщини не пішли на службу до карабінерських полків, було надано статус казенних хліборобів. Були особисто вільними, вели власне господарство, віддаючи чверть своїх прибутків як податок державі Козацька старшина, що перейшла на службу в карабінерські полки, отримала російські армійські чини. Це стало кроком до її зрівняння у правах із російським дворянством Звичайні селяни (посполиті) втратили право переходу і стали кріпаками. їхня кількість становила 40—45 % від загальної кількості населення Міщани дедалі більше зазнавали утисків із боку імперської адміністрації

Слобожанщина	Козакам, які відмовилися записуватися до гусарських полків, було надано статус військових обивателів. Мали той самий статус, що й колишні козаки Гетьманщини Козацька старшина отримала військові ранги російської армії і згодом була зрівняна в правах із російським дворянством Звичайні селяни (посполиті) були прикріплені до землі й унаслідок численних дарунків і роздач земель імперським урядом перетворилися на кріпаків Для міщан, як і на Лівобережжі, формально до 1831 р. зберігалось право міського самоврядування, але фактично воно ігнорувалося
Правобережжя	Селяни становили переважну більшість українського населення і були кріпаками Козацтво як соціальний стан було ліквідовано ще польською владою Козацька старшина під тиском поляків переселилася на Лівобережжя або прийняла католицтво і сполонізувалася Міщани-українці часто складали меншість населення міст. 70—80 % населення багатьох міст і містечок становили євреї і поляки
Південь	Кріпосні селяни складали 6,5 % від усіх жителів. Більшість населення становили державні селяни, іноземні колоністи. Вони були особисто вільними, володіли земельними наділами, сплачували податки державі Великі землевласники мали тут найбільші з усіх українських регіонів володіння Швидко зростала кількість міщан. Відбувалося це разом із заснуванням міст. Національний склад міського населення був строкатим, українці в ньому складали меншість

Адміністративно-територіальний устрій та регіональний поділ західноукраїнських земель у складі Австрійської імперії

Національне і соціальне становище українського населення під владою Австрійської імперії

Регіон	Особливості
Закарпаття	Панівне становище займали угорці. Переважну більшість населення складали селяни-русини, закріпачені угорськими землевласниками. Більшість русинської еліти перейшла в католицьку віру і змадяризувалася. Вірність традиціям свого народу зберігало греко-католицьке духовенство. Саме воно започаткувало українське національне відродження на західноукраїнських землях
Північна Буковина	Панівне становище займали румунські бояри-землевласники. Більшість українського населення складали селяни, руська шляхта зрумунізувалася ще в попередні століття. Розгортанню румунізації чинила опір лише певна верства українського

	православного духовенства. Проте великої ролі в процесах пробудження українського національного життя воно не відіграло
Східна Галичина	Провідні позиції займали поляки, що складали лише 3—5 % населення, але володіли значною кількістю землі. Більшість населення становили українські селяни-кріпаки. Українців майже не було з-поміж великих землевласників і міських верхів. Єдиною освіченою верствою серед галицьких русинів було греко-католицьке духовенство. Саме воно започаткувало в краї українське національне відродження

Реформи Мари Терези і Йосифа II та їх вплив на західноукраїнські землі

Назва	Характеристика
Мета	Поліпшення матеріального становища населення, що сприяло стабілізації соціально-економічної ситуації краю, а отже, і зміцненню імперії Ліквідація старої системи управління, за якої панівне становище належало місцевій шляхті і заміна її дисциплінованим чиновництвом, яке провадило б політику імперського центру
Адміністративна сфера	Королівство Галичини і Лодомерії було поділено на округи, які очолювали старости, підпорядковані губернатору краю, що призначався імператором. У селах влада належала мандаторам (наглядачам), які призначалися старостами округів, але утримувалися землевласниками Містами управляли магістрати, склад яких призначала імперська адміністрація, потім міські ради, що були органами місцевого самоврядування
Адміністративна сфера	Вищим представницьким органом краю став сейм, де провідні позиції займала польська шляхта Від 1786 р. припинялася дія польських законів, їх заступали загальноімперські

	Адміністративним центром королівства став Львів
Аграрна сфера	Було складено «Інвентарій», куди внесли кількість земель, якими володіла шляхта, і де визначено повинності селян. Імперський уряд з'ясував розміри податків із цих земель і заборонив землевласникам обтяжувати селян більше, ніж було передбачено «Інвентарієм» Заборонялося застосовувати тілесні покарання, примушувати відробляти панщину в неділі й свята. 1780—1782 рр. видано закони Йосифа II про звільнення селян від особистої залежності та обмеження панщини трьома днями на тиждень Надання селянам деяких громадянських прав — одружуватися без дозволу поміщика, посилати своїх дітей навчатися у школах; ліквідовувалося право пана судити селян. Надання селянським громадам права самоврядування 1789 р. було прийнято указ про ліквідацію панщини (скасований після смерті Йосифа II)
Релігійна сфера	Визнання за римо-католицькою і греко-католицькою церквами рівних прав Заборона називати греко-католиків уніатами і примушувати їх змінювати віру Надання некатоликам рівних із католиками прав на державну службу Зрівняння євреїв у правах з іншими народами імперії
Освітня сфера	Створення 1774 р. у Відні при церкві св. Варвари генеральної греко-католицької семінарії («Барбареум») для здобуття вищої духовної освіти греко-католиками. Пізніше замість неї було створено греко-католицькі семінарії в Ужгороді та Львові Відновлення 1784 р. діяльності Львівського університету. Для русинів при ньому було створено «Руський інститут»

	Запровадження нової шкільної системи, за якої в початкових школах навчання здійснювалося рідною мовою
Наслідки реформ	Загалом позитивно вплинули на життя західних українців і сприяли політичній модернізації краю Запроваджені адміністративні зміни спричинили посилення німецького впливу і, як раніше, усували українців від участі в управлінні
Наслідки реформ	Найвагомішими результатами реформ стали зміни в правовому становищі селянства і греко-католицької церкви Сприяли поширенню серед селян і греко-католицького духовенства прихильного ставлення до Габсбургів

Місце Наддніпрянської України в системі міжнародних відносин у першій половині XIX ст.

Відсутність власної державності спричинила те, що Наддніпрянщина стала об'єктом у політичних комбінаціях інших держав.

Українські землі протягом першої половини XIX ст. неодноразово привертали увагу тих європейських політиків, які розробляли плани ослаблення Російської імперії через відокремлення підпорядкованих нею територій.

Українцям доводилося брати участь у здійсненні амбітних планів російських можновладців.

Висуваючи плани стосовно майбутньої зміни державної належності Наддніпрянщини, європейські політики не передбачали можливості залучення самих українців до вирішення своєї долі, що було однією з причин їх невдач.

Три умовні стадії в історії національних рухів слов'янських народів, визначені чеським ученим М. Грохом

Назва стадії	Характерні риси
--------------	-----------------

Фольклорно-етнографічна стадія	Окремі дослідники-ентузіасти «винаходять» національність, збирають і публікують народні пісні, вивчають історію, мову, звичаї свого народу. Унаслідок цього вони знаходять аргументи, що певна етнографічна група є окремою спільнотою з погляду етнографії, філології та історії
Культурницько-літературна стадія	Дослідження, здійснені на попередній стадії, трансформуються в певні ідеї, що поширюються серед освічених верств. Головним стає відродження мови, боротьба за розширення сфери її вжитку. Мова, що була раніше об'єктом дослідження, стає мовою, якою пишуться літературні твори, здійснюються переклади, ставляться театральні вистави тощо. Результатом цього стає поширення почуття національної свідомості серед широких суспільних верств
Політична стадія	Нація згуртована усвідомленням власної історії та мови, розгортає боротьбу за своє визволення. Зароджується масовий національний рух, який, у свою чергу, має привести до незалежності нації. Виникають політичні організації, створюються політичні програми з вимогами здобуття самоврядування, автономії та, врешті-решт, самостійності

Національне відродження — термін, що набував поширення в XIX ст. та уособлював процеси, пов'язані з пробудженням національної свідомості бездержавних народів Європи. За змістом і формою національне відродження фактично було націотворенням.

У реальному житті наведені стадії часто перехрещувалися — у межах другої інколи зароджувалися елементи третьої або існували прояви першої стадії. У цілому цій схемі відповідають процеси українського національного відродження у модерну добу.

Основні напрямки визвольного руху в суспільно-політичному житті Наддніпрянщини у першій половині XIX ст.

Протягом першої половини XIX ст. український напрямок визвольного руху еволюціонував від боротьби нащадків козацької старшини за відновлення автономії України до появи нової суспільної еліти - української інтелігенції, яка здійснила спробу висунути програму національного визволення українців.

Початок українського національного відродження

Назва	Характеристика
Передумови	Поява в лівобережній козацькій старшини необхідності подавати на розгляд справ про надання їм прав російського дворянства та необхідних історичних документів Діяльність в Україні масонських організацій: поєднання українськими дворянами масонських ідеалів свободи, рівності та братерства зі своїми політичними прагненнями
Передумови	Поширення західноєвропейських ідей: визнання народу носієм вищої влади, що має право на власну національну державу, та романтизму з його прихильністю до народної культури На Лівобережжі внаслідок пошуків нащадками козацької старшини документів для отримання дворянства і поширення ідей масонства відбувається пробудження національної

Прояви	свідомості, виникає рух, очолюваний дворянами-автономістами. Основна мета — відновлення втраченої автономії Гетьманщини На Слобожанщині в 1805 р. було засновано Харківський університет, що став центром українського культурного відродження. Викладачі та випускники університету досліджували культуру та історію України, упроваджували українську мову в літературне користування
Значення	Завдяки діяльності дослідників-аматорів із Лівобережжя були видані перші етнографічні та історичні праці, які сприяли «відкриттю України» наступними поколіннями Культурне відродження на Слобожанщині унаочнювало необхідність подальшої боротьби за права українців. За змістом воно було набагато перспективнішим, ніж боротьба дворян-автономістів за відновлення прав Гетьманщини

Особливості українського національного відродження на західноукраїнських землях

За тривалий час перебування у складі різних держав західні українці фактично втратили власну національну еліту. Єдиною суспільною верствою, спроможною відігравати роль лідерів народу, було духовенство.

Початок західноукраїнського національного відродження був пов'язаний із діяльністю греко-католицького духовенства.

Переважання представників духовенства серед лідерів українського національного руху спричиняло його більш консервативний характер порівняно з Наддніпрянщиною.

Імперська влада використовувала український рух як протипагу польському та угорському рухам і водночас стримувала, не бажаючи його посилення.

Значний культурний вплив Наддніпрянщини на західноукраїнське відродження.

Процес західноукраїнського національно-культурного відродження зародився наприкінці XVIII ст. на Закарпатті, а звідти поширився серед галицьких русинів. У Північній Буковині українське відродження розпочалося в другій половині XIX ст.

Перший фольклорно-етнографічний етап тривав до 30—40-х рр. XIX ст. Поступово в його межах з'явилися ознаки переходу до наступної культурницької стадії. У роки революційних подій 1848—1849 рр. він почав набувати рис політичного етапу.

Під впливом революції 1848—1849 рр. західноукраїнський національний рух за темпами свого розвитку став випереджати Наддніпрянську Україну. Спричиняли це передусім утиски й переслідування українства у Наддніпрянщині з боку російської влади.

Початок українського національного відродження на західноукраїнських землях

Особливості та значення діяльності «Руської трійці» для розгортання українського національно-визвольного руху

Напрямок діяльності гуртківців визначався ідеями романтизму.

Наслідуючи приклад українських діячів із Наддніпрянщини та ідеологів слов'янського відродження, вони прагнули сприяти піднесенню освітнього рівня та пробудженню національної свідомості галицьких русинів.

Трійчани намагалися «воскресити в новій силі руську славу, руську власть» і сприяти гідному входженню українців у коло вільних культурних націй Європи, насамперед слов'янських.

Завдяки діяльності членів гуртка впродовж 30—40-х рр. український національний рух у Східній Галичині зробив значний крок уперед.

Під час революційних подій 1848—1849 рр. на західно-українських землях українські патріоти продовжили традиції «Руської трійці».

Імперська політика в Наддніпрянській Україні після придушення Польського повстання 1830—1831 рр.

Посилення русифікації і ліквідація спроб опозиційного ставлення до імперської політики.

Звільнення з посади малоросійського генерал-губернатора М. Рєпніна за його прихильне ставлення до малоросійських дворян-автономістів.

Створення спеціальної комісії у справах південно-західних губерній (Правобережжя), що мала «привести всі західні землі у відповідність до великоруських губерній в усіх сферах життя».

Закриття Кам'янецького ліцею, що був центром польської культури і вищої освіти, переведення на викладання російською мовою всіх польських шкіл й судочинства на Правобережжі.

Створення у 1834 р. Київського університету, який за задумом імперських ідеологів мав «поширювати російську культуру і російську національність на спольщених землях Західної Росії».

Позбавлення на Правобережжі маєтків і виведення з дворянського стану 64 тис. польських шляхтичів (хоча безпосередньо в повстанні брали участь лише 4 тис. осіб), закриття більшості католицьких костьолів, греко-католицьких церков і монастирів.